

Каріна ВЛАСЕНКО (Київ)

**ХУДОЖНЯ МОДИФІКАЦІЯ НАРОДНОЇ ЛЕГЕНДИ
В МАЛІЙ ПРОЗІ БОГДАНА ЛЕПКОГО
(НА ПРИКЛАДІ НОВЕЛИ «ПІД ВЕЛИКДЕНЬ»)**

Статтю присвячено дослідженню художньої модифікації народної легенди в творчості Богдана Лепкого на прикладі новели «Під Великдень». Проаналізовано сюжетну лінію та мотивно-образну парадигму народних легенд, використаних в новелі Б.Лепкого.

Ключові слова: інтерпретація, легенда, сюжетна лінія, мотив, образ.

The article is devoted to the modification of the folk legend in novel «On Easter's eve» by Bogdan Lepkiy. The plot and the motival-figurative paradigm of the folk legends used in B.Lepkiy's novel have been analyzed.

Key-words: interpretation, legend, plot, motif, image.

Проблема взаємозв'язків українського фольклору та літератури, фольклоризму як однієї з форм їхньої взаємодії належить до перспективних у сучасній українській фольклористиці. В наукових дослідках по-різному аналізується ця проблема. Вперше проблема фольклоризму була порушена наприкінці ХІХ ст., але часто потребувала наукового обґрунтування. У вітчизняній науці цей термін вперше використав М.Азадовський («История русской фольклористики», 1958), а згодом обґрунтував В.Гусев у статті «Про питання і суть фольклоризму в умовах капіталізму і соціалізму». Проблему фольклорно-літературних взаємин досліджували протягом ХІХ – ХХ століття такі відомі вчені, як О.Потебня, І.Франко, В.Гнатюк, О.Лобода, В.Перетц, М.Рильський, О.Дей, Г.Нудьга, О.Мишанич та інші. Вагомим для дослідження фольклорно-літературних взаємин є досвід сучасних українських фольклористів та літературознавців. Це, насамперед, такі дослідники, як В.Бойко, О.Вертій, О.Гончар, І.Денисюк, М.Дмитренко, Л.Дунаєвська, Р.Кирчів, Ю.Ковалів, Р.Марків, С.Мишанич, В.Погребенник, С.Росовецький, Б.Хоменко, Ю.Шутенко та інші.

Фольклоризм літературного тексту проявляється на різних функціональних зрізах: через сюжетне запозичення, введення у текст окремих фольклорних мотивів чи образів, символічне переосмислення фольклорних міфологічних першоелементів [6; 699]. Вплив фольклору на літературу можна простежити протягом всього її історичного розвитку. Але це не значить, що цей вплив був завжди однаковим. Залежно від історичних обставин, літературного стилю епохи, фольклорний вплив міг значно посилюватись або й

послаблюватись. Саме в переломні періоди, що передують новим злетам в літературі, письменники найбільше звертались до фольклору, як до джерела новаторства.

Письменники кінця XIX – XX століття рішуче відмовились від стилізації під народні зразки, прагнучи синтезу фольклорних елементів у художньому тексті. «Зростає інтерес до народнопоетичної символіки та міфології, домінує тенденція переосмислення фольклорного джерела символічно, його семантика розширюється новими похідними лініями» [6; 699]. Рецепція фольклорних образів та мотивів в літературі XX століття – одна з провідних тенденцій літературного процесу.

Творча манера Богдана Лепкого сформувалась у тісному зв'язку з фольклорними традиціями українського народу. Цей зв'язок простежується на всіх рівнях, починаючи з відтворення особливостей світобачення, закінчуючи символікою. Органічно вплітаються в індивідуально-літературний стиль письменника фольклорні елементи. Фольклоризм стає глибоко внутрішнім, органічним, сповнює твори настроєвістю. Зв'язок творів Лепкого з фольклором позначився на конкретному відтворенні життя людей, їхніх уявлень, вірувань. Письменник творчо синтезує фольклорний матеріал, підпорядковує його своїм творчим цілям, по-своєму осмислює народні мотиви, надаючи їм оригінальної інтерпретації. У Лепкого також простежується тенденція переосмислення фольклорного джерела символічно.

Творчість Богдана Лепкого стала об'єктом вивчення ряду науковців – Н.Білик, М.Жулинського, М.Ільницького, О.Костецької, М.Сивіцького, Ф.Погребенника, М.Ткачука, О.Царик та інших. Однак ні у літературознавчих, ні у фольклористичних студіях до сьогодні не проведено належного дослідження фольклоризму малої прози Б.Лепкого.

За об'єкт дослідження обрано новелу Богдана Лепкого «Під Великдень», яку вважають однією з кращих на тему зображення наслідків воєнних подій. Згідно з класифікацією видів фольклоризму Р.Марківа, можна стверджувати, що в новелі «Під Великдень» Лепкий поєднує стилізаційний (характерна незначна зміна сутності фольклорного елемента) та інтерпретаційний (властиві глибокі процеси значеннєвої переорієнтації уснопоетичних образів, мотивів, сюжетів) види фольклоризму [1].

У новелі «Під Великдень» яскраво відображений звичай святкування Великодня та використані сюжетні легендарні вкраплення, аналогіями яких можуть слугувати легенди про осіку у праці «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та

віруваннях» Г.Булашева [2; 316] та легенда про виникнення писанок, яку записав О.Воропай у с.Вороновиці на Поділлі та представив у своїй праці «Звичаї нашого народу» [3;265]. Подібні легенди Богдан Лепкий міг чути ще в дитинстві. Письменник вводить лише певні сюжетні легендарні вкраплення у тканину твору, зберігаючи при цьому навіть певні особливості місцевої говірки. Але сюжети легенд обробляються письменником та інтерпретуються відповідно до основної ідеї новели «Під Великдень».

Хронотоп в народній легенді, як і у всіх фольклорних творах, є вихідною сюжетотвірною ознакою. Кожне з легендарних вкраплень, представлених в новелі «Під Великдень», має одноепізодний сюжет, який зображує одну подію в певний проміжок часу та репрезентує поступальний рух події. Легендам в новелі «Під Великдень» притаманна як ознака давнього часу («Як вели Христа на Голгофу...») [5; 510], так і ознака часу, в якому перебуває оповідач новели («А мені покійний батько казав, що як почалась війна, то Христос відірвався від хреста і впав на землю...») [5; 510].

Л.Дунаєвська у монографії «Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій» зазначає, що для легенд притаманна художня установка на ймовірність зображуваних подій та фактів [4; 28]. Для народних легенд також характерні ініціальні формули хронологічного характеру. Це можна прослідкувати, порівнюючи зачин народної легенди про виникнення писанок, записаної О.Воропаєм: «Ніс убогий чоловік яйця в кошику на базар продавати, а в цей час жиди вели Ісуса Христа розпинати» [3; 265] та сюжетних легендарних вкраплень в новелі «Під Великдень»: «Як вели Христа на Голгофу, то хлоп якийсь ніс покладки в кошеліку на продаж» [5; 510].

Для народних легенд провідною є інформативно-пояснювальна функція, а незвичайне, дивовижне виступає в органічній єдності з реальним і компенсує недостатність чи цілковиту відсутність точної інформації. Для сюжетних вкраплень легендарного типу в новелі «Під Великдень» також характерний експлікативний характер оповіді. Вони є спробою пояснити чому тремтять листки осики або як виникли писанки.

Важливим компонентом легенд, інтерпретованих Богданом Лепким є кольорова символіка, яка в багатьох випадках розрахована на психологічну реакцію слухача: «чорні хрести», «червоно малювати», вогонь, кров. У новелі Лепкого присутня й відтінкова гама, яка часто оформлена складними словами. Серед них є назви, що вказують на ступінь інтенсивності, яскравості колірної ознаки: «червоні пожежі», «багряниця», «кривавий», «кривавий блиск», «біла

тернина». Чорний колір в новелі «Під Великдень» це символ темряви, зла, смерті, війни. Лепкий подає чорний колір як символ знищення. Символіка кольору тісно поєднується з національними, історичними, релігійними особливостями. Символічний червоний колір є домінантним протягом усієї новели: «червоний крик», «нам би тепер писанки лиш на червоно малювати...», «червоні гадюки вогню», «червоні пожежі» [5; 508-510]. Символ червоного кольору тісно пов'язаний з кров'ю, оскільки Лепкий в новелі зображує трагічну сторінку в житті українського народу – Першу Світову війну.

Звернення до народних апокрифічних легенд Богданом Лепким спричинене прагненням глибше розкрити проблему трагедії народу в часи воєнного лихоліття. Використовуючи традиційний мотив чи образ, письменник, безумовно, пропускає його через призму власного світосприймання, і відбувається трансформація структури цього образу чи мотиву.

Л.Дунаєвська зазначає, що апокрифічна легенда «яскраво “розчинила» у народній традиції інеродний персонажний склад, надала героям, аломотивам змісту, близького народові» [4; 52]. Образна система новели «Під Великдень» цілком своєрідна. Тут і біблійні образи Ісуса Христа, апостолів, і образи звичайних людей – хлоп, посіпаки, покійний батько. Персонажі в легендах, використаних у новелі, співіснують між собою. Це можна прослідкувати у легенді про виникнення писанок, використаній Лепким: «Як вели Христа на Голгофу, то хлоп якийсь ніс покладки в кошеліку на продаж. А як побачив, що Христос під тільким тягарем упадає, то кошелік поклав на землю, взяв хрест і поніс...» [5; 510]. образи, які Лепкий взяв з народних апокрифічних легенд, завжди виступають загальнолюдськими символами, які наповнюються авторськими інтерпретаціями, несуть значне змістове навантаження.

Богдан Лепкий інтерпретує у новелі образи Христа, Голгофи, хреста, надаючи їм символічного звучання, притаманного апокрифічним легендам.

Образ Христа є центральним для новели «Під Великдень» і має однакові характеристики у легендах: мученик, спаситель, чудотворець. В легендах немає детального опису образу Христа, оскільки описи не властиві народній легенді. Часто головний герой звертається до Христа з проханням помилувати стражденний народ: «Ти, що протерпів за нас страсті, Ісусе, Сине Божий, помилуй нас!.. Помилуй тих, що осталися в пограбованих хатах наших під стопою ворога...» [5; 511].

Одним з найуживаніших образів в народних апокрифічних легендах є образ хреста, як дерева розп'яття. Цей образ присутній і в

сюжетних вкрапленнях легенд новели «Під Великдень». Образ хреста символізує нестерпні страждання і терпіння. Цей образ є концептуально значущим в легендах. Богдан Лепкий використовує образ хреста, щоб контрастно подати дві ідеї: ідею мук та смерті Христа та ідею страждання народу під час воєнного лихоліття. В легендах, використаних у новелі «Під Великдень», також присутній образ хреста: «Як прийшли у ліс посіпаки, щоб дерево на хрест зрубати, то дуб і ялиця, і явір мовчки стояли, мов мертві із болю...» [5; 509], «...як почалась війна, то Христос відірвався від хреста і впав на землю, в траву, долілиць. А як люди хотіли його знов почіпити і цвяхами стали руки й ноги прибивати, то з цвяхів капала кров» [5; 510]. В легенді про виникнення писанок хрест згадується уже як готовий предмет при описі його несення Христом на Голгофу: «Як вели Христа на Голгофу, то хлоп якийсь ніс покладки в кошеліку на продаж. А як побачив, що Христос під тільким тягарем упадає, то кошелік поклав на землю, взяв хрест і поніс...» [5; 510].

Порівнюючи апокрифічні народні легенди та їхні сюжетні вкраплення у новелі «Під Великдень», слід виокремити образ Голгофи. Голгофа традиційно символізує страждання. Це місце розп'яття Христа. Лепкий використовує образ Голгофи для того, щоб показати трагізм існування народу під час війни. Богдан Лепкий порівнює муки і стогін народу з Голгофою: «Невже ж намарне лилася людська кров і душі, як осінні листя, летіли, а край цілий стогнав, як велика Голгофа?» [5; 512]. В народній апокрифічній легенді, використаній в новелі «Під Великдень» образ Голгофи нерозривно пов'язаний з поняттям шляху на гору та мученицькою смертю Христа: «Як вели Христа на Голгофу, то хлоп якийсь ніс покладки в кошеліку на продаж. А як побачив, що Христос під тільким тягарем упадає, то кошелік поклав на землю, взяв хрест і поніс...» [5; 510].

Автор уміло поєднує фольклорний елемент з біблійними образами. У народній свідомості переосмислюються та трансформуються характери і вчинки багатьох персонажів Святого Писання, формується ставлення до святих як до знайомих. Тому в новелі «Під Великдень» довкола церкви стоять разом з іншими людьми Пилат, Петро, Юда. Богдан Лепкий вводить в новелу ці образи, порівнюючи їх з сучасними фарисеями, розбійниками і воїнами жорстокими: «...довкола церкви стають пригадати Христового терпіння – Пилат, і Петро, і Юда. Вони лозою січуть його тіло, а товпа реве. Розпни! Розпни!» [5; 508].

Богдан Лепкий звертається до образу осики, використовуючи для цього народну легенду та інтерпретуючи її. Образ осики поширений в фольклорній традиції. В українських віруваннях осика –

«нечисте», прокляте дерево. Лепкий називає осику деревом сорому: «Христе, ти муки прийняв за нас грішних і на дереві сорому повис...» [5; 511]. Письменник порівнює образ осики з людьми, що «мов трепета, тремтять» [5; 509]. Так само оцінюється образ осики і в народних легендах. В словнику «Слов'янська міфологія» знаходимо: «Етимологічні міфи пов'язують “тремтіння» осики з Божим прокляттям, накладеним на осику за те, що з неї зроблено хрест, на якому розп'яли Христа, цвяхи, якими він був прибитий до хреста, а також спиці, які мучителі заганяли йому під нігті» [7; 278]. Г.Булашев у праці «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях» зазначає: «Осика створена Богом і спочатку нічим особливо не вирізнялась з-поміж решти дерев. Новий, так би мовити, період історії її починається з пришествя у світ Христа Спасителя. Властивість листя осики тремтіти навіть тоді, коли ані шелесне в природі жоден вітерець, змусило народ вважати це дерево заклятим, проклятим» [2; 316]. Безпосередньо з образом осики пов'язаний мотив кари за те, що з неї зроблено хрест, на якому розп'яли Христа. В народній легенді, яка була використана Лепким, розповідається про те, як посіпаки прийшли зрубати дерево на хрест і лише осика просила не рубати її, бо боїться кари: «...дуб, і ялиця, і явір мовчки стояли, мов мертві із болю, а осика дрижала й просила, щоб її не рубали, бо боїться кари. Так вона і дрижить з того часу» [5; 509].

Новелі «Під Великдень» притаманні народнопоетичні легендарні мотиви: чуда, кари, мук Христа і мук народу. Фольклорні мотиви в легендах новели виступають елементом композиційної будови.

В.Шевчук зазначає, що «у народних апокрифічних легендах часто зустрічаємо мотив чуда. Відомо, що з давніх-давен людство культивувало образ Бога у різних обрядах та віруваннях, намагаючись побачити у реальних речах елементи божественної присутності. Закономірно, що апокрифічні легенди містять у чудесному просвітительське начало, адже людина прагнула пізнати Бога як творця всього сущого. Тому бачимо органічний взаємозв'язок реального й духовного світів, що, на думку сучасного фольклориста та етнолога В. Дяківа: «Християнська релігія збагатила фольклорну традицію своїм розумінням поняття “чуда» та численними сюжетами біблійних і євангельських чуд» [9; 272].

Б.Лепкий використовує народну апокрифічну легенду, в якій присутній мотив чуда, тобто йдеться про те, як Христос, щоб віддячити хлопві, перетворює покладки в кошику в писанки різних кольорів. Таким чином люди пояснюють виникнення звичаю малювати писанки: «Вертає, дивиться, а покладки розмальовані оден

від другого краще, в різні краски, і в різні узори» [5; 510]. В цій народній легенді християнські компоненти поєднуються з дохристиянськими уявленнями. Соціальний мотив людського горя в новелі «Під Великдень» увиразнюється за допомогою використання кольорової символіки писанок: « - Нам би тепер писанки лиш на червоно малювати чорні хрести і білу тернину на них писати» [5; 510].

Зіставлення мотиву мук Христа і мук стражденного українського народу визначає образно-експресивну основу новели «Під Великдень». Письменник створює динамічні порівняння у новелі: «...як почалась війна, то Христос відірвався від хреста і впав на землю, в траву, долілиць. А як люди хотіли його знов почіпити і цвяхами стали руки й ноги прибивати, то з цвяхів капала кров. – Тепер весь світ у крові, з кожного серця капає кров» [5; 510].

Богдан Лепкий використовує фольклорні елементи в свідомому зверненні до фольклору і модернізує фольклорний матеріал. Автор, використовуючи сюжетні вкраплення легендарного типу в новелі «Під Великдень», звертає увагу на мотиви та образи, які присутні в легендах, та підпорядковує їх основній ідеї новели, надаючи нового значення.

Література

[1] <http://librar.org.ua> [2] Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях : Космогонічні українські народні погляди та вірування / Г. Булашев. – Київ : Довіра, 1992. – 414с. [3] Воропай Олекса Звичаї нашого народу : Етнографічний нарис. [В 2-х т.] / Воропай Олекса. – Київ : Оберіг. – Том 1. – 1991. – 455с. [4] Дунаєвська Л. Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій: монографія / Л.Ф.Дунаєвська; КНУТШ. – 2-ге вид. – Київ: Київський університет, 2009. – 304 с. [5] Лепкий Б. Теори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1991. – Т.1: - Поезія. Оповідання і нариси. Історичні повісті. / Упоряд., авт. передм. та приміт. М.М.Ільницького. – 862с. [6] Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р.Т. Гром»яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка]. – 2-е вид., виправл., доп. – Київ : Академія, 2007. – 752 с. [7] Слов'янська міфологія. Енциклопедичний словник. / Ред. В.Петрухін, Т.Агапкина, Л.Виноградова, С.Товста. М., 1995. [8] Ступінська Г. Зіставлення як основа образності новели Богдана Лепкого «Під Великдень» // Творчість Богдана Лепкого в контексті європейської культури ХХ ст.: Матеріали всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження письменника / Н. Поплавська (ред.). – Т., 1998. – с.211-214. [9] Шевчук В. Апокрифічні легенди у фольклорній традиції / В. Шевчук // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ, 2009. – Вип.6. – с.270-274.